

ספר המהכים.

מעולם לא עברתי על דעת חברי (א) והם בקשו ממני לסדר סדר התפלה יחד למען ירוץ קורא בו, למען (ח) לדעת כמה יעבוד בוראו (ב) שהרי כתיב שויתי יי' לנגדי תמיד, פי' (ג) כשאדם מתפלל יהיה (ד) כאלו שכנה לנגדו, ואין מעטידין לפני מלך אלא מי שיודע בתכסיסי מלכות (ה), על כן שמתי פני כהלמיש ואדע כי לא אבוש, כי ביוצרי בשחתי ולכבודו ההלתי כי התפלה במקום עבודה שנאמר ולעבדו ככל לבבכם (ו), איזהו עבודה שהיא בלב הוא אומר זו תפלה, שהרי הכהנים (ז) היו לומדים הלכות עבודה (ח) בסרם החילם לעבוד(ה), כך טוב שילמדו יודעי לפני התיבה הלכות תפלה בסרם החילם להתפלל (ט), ומה שיעלה בידו (י) מן השמים אבאר אמת ואמונה כי אין לאיש לירד (יא) לפני התיבה אמילו באקראי בעלמא עד שיביא שתי שערות וינדלו כדי לכוף ראשן אל עיקרן, כי קודם לכן לא מיקרי איש ואנן בעינן [לתפלה] איש, שנאמר (יב) מדוע באתי ואין איש, והטעם לפי שאינו מחויב (יג) במצות וכל שאינו מחויב כדבר אינו מוציא אחרים ידי חובתן (יד) ולהיות שליח צבור קבוע עד שיתמלא זקנו התחתון (טו), ונדול שתי השערות אינו לתפלה לבדה אלא לכל דבר נמי (טז) שיאבה

(א) ע"פ מימרא דר' יוסי בשבת קי"ח ע"ב זכורסת אגרות התלמוד, קונשטנטינא רע"א.

(ב) ע"כ חסר בכת"י ה'.

(ג) סנהדרין כ"ב ע"א וסאו"ח סי' צ"ה.

(ד) בכת"י ה' יעשה.

(ה) ע"פ גמ' דשבת ל"א ע"א זכורסתא הנכונה שבכת"י מינכען ועי' ברקוקי סופרים שם.

(ו) תענית ב' ע"א.

(ז) ובכת"י ה' איתא והכהנים ומלת שהרי ליתא.

(ח) תולין כ"ד ע"א.

(ט) ובעקבות הסחבר הלך בעל ארחות חיים ה' תפלה סי' ע"ח.

(י) ובכת"י ה' ומשיעלה לירד.

(יא) ובכת"י ה' לודת. ולשון הסחבר הובא בא"ח שם ובכלכו דין י"א, בד"ו שכ"ו דף ח'.

(יב) ישעיה נ"ג, ב' ועי' ברכות ד' ע"ב.

(יג) ובכת"י ה' לפי שמחוייב.

(יד) ד"ה כ"ט ע"א, ברכות כ' ע"ב.

(טו) תוספתא ס"א דחגיגה ה"ד ומי"א דזבחים ה"ג, ירושלמי ס"ג דסוכה ה"ב ותוס' תולין

כ"ד ע"ב ר"ה נתמלא, ועי' במדע"ג דף י"א ע"א ובפרדס הנדול סי' ס' ובמחזור ויטרי סי' ל"ט

ובחאשכול ה"א סי' י"ד ובב"י או"ח סי' נ"ג.

(טז) תיבת נמי ליתא בכת"י ה'.

להוציא אתהיים ידי חובתן כגון ברכת המזון וקדוש יי' ושאר ברכות כולן אבל להשלים מנין וזימון משלים בלא יי' שערות ולזימון עשרה עושין אותו צניף יי' מכי יודע למי מברכין וסוגיא דעלמא כך היא, ובירושלמי דבריכות ב אמרין דכל שכן בשלשה דלימא הזכרת השם, ושמעתי שיש בירושלמי ב) ספר תורה וקמן עושין [אותו] צניף לעשרה ומתוך כך יש אומרים שקטן וחומש בידו עושין אותו צניף לעשרה וקי דקאמר אותו מכלל דכל חד וחד באפי נפשיה קאמר ב) דעושין אותו צניף ואי לתפלה אטו ספר תורה נברא הוא לויג), וצריך לאוקמי כדי להעמידו על האמת דס"ת עושין אותו צניף לענין עיבור השנה, דקאמר בפ"י דר' אליעזר ב) עיבור השנה בני ר' אליעזר אומר ב"י ואם נמעטו מי מביאין ס"ת לפניהם ועושין עגול, וקמן לענין ברכת המזון ב) כדאמר, ובבראשית רבא ב) יש קטן וס"ת עושין אותו צניף ל"י, אך מפ' שם דהיינו חוקא לזימון אבל לתפלה ולקריית שמע עד שיביא שתי שערות, וההיא דר' יוסי בן הלפתא ב) דאפי' בירושל' כמה זמנין אכלת עם אבא הלפתא ולא אומין עליו עד דאיתניא שתי שערות, הכי קאמר לא הניחוני לכרך עד דאיתניא שתי שערות אבל להצטרף לא בעינן שתי שערות כדאמר, ובבראשית רבא קאמי קמן וס"ת עושין אותו צניף ל"י, הדא אמרה לברכת המזון אבל לקרי' שמע ולתפלה אין עושין אותו צניף עד שיביא שתי שערות ומדקרי ליה צניף משמע דאפי' להצטרף לתפלה בעינן שתי שערות, אך סוגיא דעלמא לא נהנו כך ב).
 יו) ובכת"י ה' וקדוש, ועי' משיב לקמן בסוף סדר כנחה של שבת.
 יא) ובכת"י ה' ביביא שערות.
 יב) בכת"י ה' ליתא מלת צניף, ובתיבתו כצ' לא תמצא כ"א בשערי תשובה ס' קצ"ד ובמח"ס ה' פ"א ופיב, אכן בשאר הספרים הגיורא סניף.
 יג) פ"ו היב, ובמקום עד תיבות ומתוך כך נפתקת ב' שורות בכת"י ה' ואי' לקרות בתוך המוק.
 כל) שם.
 כז) ובכת"י ה' איתא: ומתוך כך ייא קמן ותומש כשר להשלים לתפלה ולא יאות עבדין, הדא דס"ת עדיף מחומש ועוד מדלא קאמר קמן וס"ת עושין צניף ל"י וקאמר אותו צניפין מכלל דכל חד וחד באפי נפשיה דקאמר דעושין וכו'.
 כח) בכת"י ה' ליתא תיבת לו, ועי' בא"ת שם ס' ע"ג ובכלבו שם דף ט' ע"א ומשיב הח' צונג בסי' רישום צד 180.
 כט) פ"ח וז"ל שם: בשלשה מעברין ר' אליעזר אומר בעשרה שנאמר אלהים נצב בעדת אל ואם נתמעטו מביאין ס"ת ופורשין אותו לפנייה ונעשין כמין גזרן עגולה ויושבין וכו'.
 ס) עי' בשערי תשובה ס' כ"ה, האורה חיב ס' קנ"ו, לקטין הפרדס (ד"ו רע"ט) דף ט' ע"ג ור', הרמב"ן ס' קפ"ה, או"ז ח"א ס' תשנ"ב סקיא, מהר"ם כ"ב ד"ס פ' קע"ג, הגמיי"מ פ"ח מה' תפלה אות ה' ופיב אות ע', א"ת ה' בהמ"ז ס' ל"ט ואגור ס' רנ"א.
 כו) פ' צ"א אות ג'.
 לו) וב"ה הגיורא בתום ברכות דף מ"ח ע"א סד"ה ולית ובשבלי הלקט ס' ט' וקנ"ג ובברכות מהר"ם (ריווא דטרניט שייט) דף ט"ו ע"א, ובהגמיי"ם פ"ה מה' ברכות אות ו' ובתשב"ץ ס' ר"א בהגיה גרום בר אבא הלפתא והיינו הך, אמנס באו"ז ח"א ס' קצ"ו ובראש פ"ו דברכות ס' כ' ובשאל"ת ס' קצ"ט הגיורא ר' יוסי כ"ר תחליפא ובירושלמי שלמינו פ"ו ה"ב ובהמנהיג דף כ"א ע"א ס' ע"ח ובראבייה ברכות ס' קכ"ח איתא ר' נסא [נסח] כ"ר תחליפא, ולפי' צריך למתק מלת אבא, דר"ג לא הכיר את אביו שמת בקטנותו כדמוכח בירושלמי מ"א דתרוסות סוף ה"ה, ובאמת ליתא בהמנהיג שם מלת אבא. — ובכ"ר שם ע"פ פירוש המיוחס לרש"י ובמח"ז ס' פ"ב הובא, בשם ר' אסי כ"ר תחליפא [ור' אסי: הכהן נקרא בירושלמי ר' יוסי] ובכופ"ת מהר"ם ביב ז"ל ס' תפיס גרום ר' יוסף קמי דרב אבא בר הלפתא.
 נח) עי' מהר"ק שרש מ"ט בר"ו רע"ט לפ"ק.

נהזור על הראשונות, שליה צבור צריך שיהיה רגיל וביתו ריקם מן העבירה (ט), דמטופל (ז) ואין לו, ושפל בך ומרצה לעם ויש לו נעים וקולו ערב ובקי לקרות בתורה ובכתובים ובנביאים ופרקי נאה, מאי פרקו נאה אמר אבוי שלא יצא עליו שם רע בילדותו שנא' היתה לי נחלתי כאריה ביער ואמרה מר זוטרא בר טובי זה שליה צבור הוודר לפני התיבה שאינו הנון וכו' כדאמי בתענית (ח) ולפי שבא לרצות בינינו ובין קוננו צריך שיהא לבבו שלם עמי (ט).

סדר תפלת ערבית. (י) אומי והוא רחום משום צדק ילין בה (י) בקרב, ואמרי' (יא) מעולם לא לן אדם שם בירושלים וחטא בידו, שתמיד הבקר מכפר עונות של לילה ותמיד הערב מכפר עונות של יום, ולכך תקנו והוא רחום ערבית ושחרית לחלות מני המקום שיכפר עונותינו יומם ולילה. שחרית או אמרי אותו בסי קדושה ותקנהו בפסוקי דמרה בשביל ליל שבת שאין אנו אומרים אותה, ולפי שאין איברי חמיד הערב קריבין בלילי שבת דחתיב עולת שבת בשבתו ולא עולת חול בשבת ולא עולת חול ביום (יב) לא תיקנהו בהם (יג). קרית שמע בברכותיה ובשענה דהוויא לר"ת (יד) מפליג המנחה ולמעלה דהוי שעיה ורביע קדם לילה, ואם דא אדם בערב מן השדה (טו) לא יאמר אוכל קימעה ואשתה קימעה ואיקרי קרית שמע אלא יקרא קרית שמע ואחר כך יאכל וישתה פן ישעו וישכח. ומצותה עד שיעלה עמוד השחר (טז) וישמיע לאונו (יז), ובשמע ינביה קולו כדי שישמיע לציבור וימליכו שם שמים יחד, כדאיתא במדרש (יח) על חברים מקשיבים לקולך השמיעני, ואם כבר אמרו יחיד חייב לאומרו עם ש"צ וכן אם לא אמרו עדיין, ופסוק ראשון בלבה, ואין כורכין אותו (יט) אלא מפסיקין אותו בין שמע לברוך שם (xx) ובין ברור שם לואהבת את, ובין היום על

(כט) מן העבירה חסר בכת"י ה'.

(ל) ובכת"י ה' ומטופל, ועי' דקדוקי סופרים תענית ס"ז ע"א אות ש. — ומתיבתא לעם עד קוננו נסחך בכת"י ה'.

(לא) ס"ז ע"א וכו'.
(לב) עוי' באיח שם ריש סי' ע"ה ובכלבו שם דף ט' ע"א, ומסגננו לשונם נראה ברור שדבריהם נובעים ממקור המצבים.

(לג) בכת"י ה' כ': וזהו סדר התפלה ערב ובקר וצהרים ערבית אומ' וכו'.

(לד) ישעיה א' כ"א. ונ' שצריך להגיה בכ"י בקרבה תחת בקרב. בכ"י ה' חסרה המלה „בקרב“ לגמרי.

(לה) מסיקתא דריב סיה הערה רל"א ופ"ו הערה ק"ז ופס"ז הערה ס"א, מסיקתא רבתי פס"ז אות כ"ד ופס"ז אות ז' ובתנתומא הקדום פ' פנחס אות י"ב ועי"ש בתערה ניד ובמח"ז צד 77.

(לו) שבת כ"ד ע"ב, פסחים ג"ט ע"ב, ובכת"י ה' וכן ב"ש.

(לז) ונ"ח ככתבו וכלשונו באיח תפלת ערבית סי' א' וכלבו דין כ"ח, ובנידסת כתיי ה' ועי' בזה פ' תרום דף ק"ל ע"א.

(לח) תוס' ברכות ב' ע"א דיה מאיסתי.

(לט) ברכות ד' ע"ב.

(מ) שם ח' ע"ב.

(מא) ג"ז שם י"ג, ע"א.

(מב) שה"ש פ"ה, י"א. ובמ"ח ה' קיש סי' מ"ז ובכלבו סוף דף י' הובא כלשון המחכים כאן, ושניהם העתיקו את כל האמור פה עד סוף דברי הירושלמי, אלא שבכלבו הביא כל דברי המחכים בלי שום שינוי והשמטה וכאיה דילג מתיבת ואין כורכין עד וטוב להרתר, לפי שכבר הביא דינים אלו לעיל בסי' י"ז. ועי' במטה משה סי' צ"ו.

(מג) תוספתא פ"ג דפסחים פס"ז ושם בגמ' דף ג"ז ע"א.

(מד) עי"ש בירושלמי פ"ד ה"ט ובתוס' מנחות דף ע"א ע"א ר"ה וכו"כין.

לכרך וכן היוז לאהבה, ויחז יתן (ט) בין הדברים (ככל לכרך) על לכרך, ככל לכבסם, עשב כשרך, ואבדתם מהרה, על לכבסם, הכנף שתיל תכלת, וצריך להתיז זיין של תוכרו (ט). אתכם מארץ מצרים, וכן יתן ריוח בין מים שבסוף חיבת הסמוכה לאת ולאוחם ולאוחו (ט), ובירושלמי מוסיף וחרה אף (ט), נשבע יי, ואמרת אליהם, ושוב להרהר (בין) [בין] הדברים הנרמזים בני פרשיות הללו (ט), אנכי יי אלהיך (ט), לא יהיה לך, יי אחר, לא תשא, ואהבת, מאן ד(מ)רחים מלכא לא משתבע בשמיה לשקר, זכור, למען תזכרו ועשייתם את כל מצותי, זהו שבת ששקולה כנגד כל המצות שני (ט) ועל הר סיני ירדת ותתן לעמך תורה ומצות ואת שבת קדשך הודעת להם, שקולי שבת כנגד כולן, כבוד, והארכת ימים (ט), למען ירבו ימיכם, לא תרצה, ואבדתם מהרה, מאן דקמיל מקמיל (ליה), לא תנאף, לא תתורו אחרי ונוי אמר ר' לוי לבא ועינא תרי סרסורי דעבירה, הדין הוא דכתיב תנה (לי) בני (לי את). ל'כך ל' ועינך דרכי תרצה (ט), כלומר אז דרכי תרצה (ט) אמי-הקב"ה אם יהבת ל' לבא ועינא אנא ידע דאת דידי, לא תננוב, ואספת הניך ולא הני חבירך, לא תענה, אני ד' אלהיכם אמת וכתיב ויי אלהים אמת מהו אמת שהוא אלהים חיים ומלך עולם אמר ר' לוי אמר הקב"ה אם העדת על חבירך שקר מעלה אני עליך כאלו אתה מעיד עלי שלא בראתי שמים וארץ, לא תחמוד בית ריעך, וכתבתם, על מנות ביתך ולא על בית חבירך, וברין הוא (ט) שיאמרו עשרה (ט) הדברים בכל יום אלא מפני עצת המינין שלא יאמרו שלא נתן בסיני אלא הם (ט). וברוך השם לעולם.

קדיש קצרה, ובקדיש יש שלש כריעות, ביתנדל ויתקדש חוקף בשמיה רבא, ובבענלי וביתברך, מוסף עליהם השלם בתתקבל צלותהון ובעושה השלום (ט), ומתפלל

- (ט) ברכות ט"ו ע"ב ונסדר הכתובין בתורה, כמו שהביאן בשאלות פ' ואתחנן ט"ו קמ"ג ועיו"ש בשאלת שלום ס"ק קל"ט, וכיה בריף ובסרע"ג דף ו' ע"א.
- (טו) ירושלמי פ"ב דברכות ה"ד.
- (מ) עיו"ש בתוס' ד"ה בין הדברים ובסור ט"ו ס"א.
- (מח) ואף בהנמיי"ם פ"ב מה' ק"ש אות ו' הביא כן בשם הירושלמי ולפינו ליתא, ובתוס' שם כ"ב בשם היריף.
- (מט) ירושלמי פ"א דברכות ה"ה, ועי' בתוס' ברכות י"ב ע"ב ד"ה בקשו ובסבוא לתנומא דף ס"ז ט"ו ל"ב.
- (נ) וציל אלהינו בככתי"ה ה' ומוסב על האמור בפסוק שמע ישראל.
- (נא) נחמיה ט' י"ג — ייר, ונפלאחי שאף ביסודו של ר' משה הדרשן שהביא רש"י בסוף פ' שלח גרים בקרא הכי ובאמת צ"ל: ותתן להם משפטים ישרים ותורות אמת חקים ומצות טובים ואת שבת קדשך ונוי, ועי' בירושלמי פ"ג דגדרים ה"ט.
- (נב) ליתא בעשרת הברות כ"א כשלוח הקן דברים כ"ב, ז' ועי' בעל הטורים שם שכן נ"ב בכבוד אם ואם הקדים והארכתי ימים למען יוסב לך.
- (נג) משלי כ"ג, כיו ע"פ הכתיב ועי' בראב"ע שם.
- (נד) אין זה לשון הירושלמי, ועי' בילקוט שמעוני ח"א רמז תש"ג.
- (נה) פ"ד תמיד ט"א [ועיו"ש בסירוש הרמב"ם], ירושלמי פ"א דברכות ה"ה ובבלי שם דף י"ב ע"א.
- (נו) בכתי"ה נסחקה שורה אחת.
- (נז) עי' בשערי תשובה ט"ו שס"ד, בפרס ט"ו ג"ה, ראב"ן ט"ו קמ"ו, המנהיג דף ט"ז ע"א ט"ו ס"ח ראביה ברכות ט"ו ל"ג ואבדורחם (דפוס פראג) דף כ"ז ע"א.
- (נח) עי' בסרע"ג דף ד' ע"ב ובמחיו ט"ו ו' ובפרס ט"ו ח' ובילקוט תרומה דף ד' ע"ד, המנהיג דף י"א ע"ב ט"ו כ"ח, ובמ"ח דין קדיש ט"ו ח' ובכלכו דין ו' [דף כ' ע"ד] וכאבודתם דף כ"ב ע"ב וכביי ט"ס נ"ז ובהגהת הגר"א שם סק"י.

בלחש יע) וכרע די כריעות ולא יותר, כאבות תחילה וסוף, ובהדאה תחילה וסוף ס), שוחה באחה חזוקה בשם ספ), ואין בכל ההזכרות הזכרת מלכות ספ), בסדר הכריעות כרע בחיורה חזוקה בחיורי ספ), כאן וכאן הראש הקודם. ואם הכריעה קשה לו אם צער נמשיה וכיפה רישיה ומתחו כמאן דכרע די לו סד), ולא יתעביד כדרוקנא ספ), שישחה ראש וכחסיים יחד. קדיש שלם. ואם ליל שני של ר"ה הוא שצריך להזכיר מעין המאורע בעבודה ולא הזכירו ועקר רגליו סו) אע"פ שיחיד צריך לחזור ומתפלל בלחש, בשליח ציבור הקילו מפני טורח ציבור, וכן אינו צריך לחזור כל היכא שיכול לאומרו בשאר תפלות אבל אם נזכר קודם שעקר רגליו, שאינו צריך לחזור אלא לעבודה, חזר כחיד דליכא מירחא דציבורא כל כך סו), אבל בליל ראשון של ראש חדש אינו צריך לחזור כלל. לא הוא ולא יחיד, לפי שאין מקדשין החדש בלילה ובליל שני כבר מקדש הוא דלילי שבת יום טוב אם לא הזכיר מעין המאורע תור לראש ספ) ואם (לא הזכיר) התחיל של חול נומר אותה ברכה שנוכר בה תחור ואומר מעין המאורע וכן לכל התפלות הוין ממוסף דבאתה חונן נומר ובשאר ברכות לא סט). היה עומד במל ולא הזכיר לא מל ולא נשם אין מחזירין אותו, הזכיר נשם מחזירין אותו, היה עומד בנשם ולא הזכיר לא מל ולא נשם מחזירין אותו, הזכיר מל ולא הזכיר נשם אין מחזירין אותו ו), והיכא דלא שאל לא מל ולא נשם ונזכר לפני נומרו שומע תפלה, אומר בשומע תפלה ולאחריה חזר לראש טו). ואם התפלל ולא ידע אם הזכיר או אם שאל כל שלשים יום חייב לחזור, מכאן ואילך שהיא למד אינו צריך לחזור מספס טו). המן הזכרת נשם מתפלת מספ של יום אחרון של סוכות עד מספ של יום ראשון של ססח ישוב אינו מזכיר טו). ושאלה מיום ששים לתקופת תשרי עד ססח, יום התקופה מתחיל

טו) ובכתי' ה' כנחת.

ס) ברכות ל"ד ע"א.

סא) שם י"ב ע"א וירושלמי פ"א היה נסיד ה"א.

סב) ע"י תוס' ברכות ס' ע"ב ד"ה אמר אביו וא"ה ה' תפלה ס"ו י"ו.

סג) שם בכרכות י"ב ע"ב.

סד) שם כ"ה ע"ב.

סה) בירושלמי פ"א ה"ה הגירסא כדדונא וכ"ה בתוס' ברכות י"ב ע"ב ד"ה כורע

דבפירוש מבעל ס' חרדים שם גירס תרדנא ובא"ו ח"א ס"ו כ"ה תרדנא וע"י במרע"ג דף י'

ע"א ובמח"ז ס"ו כ"ו. וכגירסת המכבים כ"ה נ"ב בא"ה שם ס"ו ל' ובכלבו דין י"א דף ה'

ריש ע"ג.

סו) ובכתי' ה' ועיקר אלא אע"פ יחיד שצריך וכו' בשליח הקילו מפני טורח. וע"י

ברכות כ"ט ע"ב וז"ל ע"ב בתוס' ד"ה לפי ובמח"ז ס"ו רכ"ה ולקמן בה' ר"ה זכב"י ס"ו קכ"ו

דתיב ובתוס' פ"ו סה' תפלה ח"א.

סז) ע"י מח"ז ס"ו רכ"ו.

סה) ברכות כ"א ע"א, וע"י כב"ו ס"ו רס"ח.

סט) ע"י ברא"ש פ"ג דברכות ס"ו י"ו ובא"ה ה' תפלה ס"ו ק"א וכשנטי הגבורים אשר

סביב להמרדכי הביא דברי המכבים בפ"ד דברכות סק"א, ובכתי' ה' נמחק סחיבות נומר אותה

ברכה עד היה עומד במל.

ע) תענית ג' ע"ב וירושלמי פ"ה דברכות ח"ב.

עא) ברכות כ"ט ע"א ובתוס' שם ע"ב ד"ה תא דארכר.

עב) ע"י ירושלמי פ"א דתענית ה"א ותוס' ברכות י"ב ע"ב ד"ה והלכתא. ובכתי' ה' איתא

כל שלשים יום צריך לחזור שאלה שהיא למד אומר מכאן ואילך איצ לחזור מספס.

עג) תענית ב' ע"א.

יוזם ששים כלאחר ששים (נד), ואם טעה בחדא ברכה וזכר בברכי שלאחריה חזר לאותה ברכה שטעה בה דאמצעות אין להם סדר (ט) ואין צריך לחזור לאתה חזון אבל בשלש ראשונות חזר לראש. ובשלש אחרונות חזר לעבודה ורק זה ביחיד אבל שליח צבור אינו חזר כי אם בשלש (טו) כדאמרינן לקמן (טז).

ומתפלל בלחש י"ח ברכות כנגד י"ח ציונים שניצטוו במלאכת המשכן (טז) כמו כאשר צוה י"י את משה, וברכת המינין ביבנה תיקנה (טז). ואסור להגביה קולו בתפלתו כדאמרינן מחנה (ס) דכתיב בה רק שפתיה נעות וקולה לא ישמע. וצריך לכיון דעתו בתפלתו (ס) ולכל הפחות בקמייתא שאספר שבחו של הקב"ה ומוכרת האבות משום דכתיב הבו ליי בני אלים (ס) ושבתו זכר בכלל שבחו של הקב"ה. אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב, בתחלה נדעו אליו דכתיב ויתהלכו מגוי אל גוי וכתוב לא הניח (ל)איש לעשקם, וגם אנחנו שה פזורה בין שבעים ואבים ונברולתו ונברותותיו ונראותיו הוא מנין עליו חזו וזאל הנדול הנבור והגורא, אל עליון ברכת יוצרני הוא אשר ברך מלכי צדק על ידי אברהם בשבו מהכות המלכים או מוכירים שנא וברוך אל עליון קונה שמים וארץ לכך קבעו בה וקונה הכל, נמל חסדים טובים, כמה חסדים עשה. לאברהם אבינו בהמלו אחו עמו המילה שנא וברות עמו הברית, בא לבקרו שנאמר וירא אליו, הצילו מן המלכים לכך אנו אוסרים תמיד הוא יזכור לנו האבות שעשה עמם חסדים, זהו שאמר בתוכו ברונו רחם חוכר, רחם בנימין (זה) אברהם. ומביא נואל לפי שבכל יום (אנו) אבות מתפללים על הגאולה, כדאמרי בהשוכר את הפועלים (טז) דאמרי אלהו אילו מוקמינן לטלהו בהדי הדדי דחקי שעתא ואתי משיחא בלא זמני לכך קבעו בה בנאולה עזר ומושיע ומנן מעין חתימה. ברוך אתה יי מנן אברהם שנא אנכי מנן לך (נד). וברכת המינים יתחיל להדיא ולא יגמנם בה דלא לתהוי כמינא (נה). קדיש שרם. ולייל של שנת שחל בו יום טוב אפילו היה י"ח מע"ב שנת אומר ברכה אחת מעין שבע שלא לחלק משאר שבתות (נו). ובברכה אחת שמעין שבע

(נד) שם י' ע"א מחזי סי' כ"ד. ועי' לקמן סדר ר"ח.

(נה) ברכות ל"ד ע"א ועי' בהאשכול ה"א סי' י'.

(נו) בברכת סחיה המתים ומכניע זרים ובונה ירושלים שמא מין הוא, ועי' ירושלמי פ"ה:

דברכות ה"ג.

(נז) צד 10.

(נח) ירושלמי פ"ד דברכות ה"ג, ועי' במחזי ס"ס ק"מ.

(נט) שם ובבבלי ברכות כ"ח ע"ב.

(ס) שם ל"א ע"א.

(סא) ובכתיב ה' בי"ח ברכות וכו"ה בא"ח ה' תפלה סי' ל"ו.

(סב) ר"ה ל"ב ע"א, מגילה י"ז ע"ב. וכיון הובא בא"ח שם בשם האשכול וס"ס הוא וצ"ל

כמשיב בכלבו שם דף ה' ע"ג ובאריכות יותר בשם ר' נתן ועי' במבוא להאשכול צד VI אות

א' וליחא! — ומתוכת בקמייתא ולחלן נמחקו ג' שורות בכתיב ה'.

(סג) ב"ס פ"ה ע"ב ועי' בדקדוקי סופרים שם אות ב' שכיב בכתיב פלארענק, ולפנינו

הנירסא תקפי ברחמי.

(סד) כל הענין תמצא בסדרם סי' א' ובמחזי סי' כ"ב אלא שהמחנים קיצו בלשוננו, וממה

שהביא המחבר הפסוק וברוך אל עליון קונה שמים וארץ ולא שמר משמרת לשון הכתוב נראה:

ברוך שעתיק מחזי עיי"ש.

(סה) ברכות כ"ט ע"א.

(סו) תוס' פסחים ק"ו ע"א ד"ה זוכרהו.

יש להודר שלא לספר (ט) עד שינמור החזן מקדש השבת, שמעשה בנדול אחד שאמי לו אחד מתלמידיו (שהראה) [שיתראה] לו אחר פטירתו נתראה לו וראה בפניו כתובים] אמר לו זו למה לך אמר לו בשביל ג' דברים שלא נוהרתי בהם בתנולחת צפרנים בכל ערב שבת ושבת ולא נוהרתי לספר בקדוש ובברכה אחת מעין שבע, וק"ו לתפלה קבועה, שזו לא נתקנה אלא להמתין אותם שבאו מן השדה (ט) כך, תפלה בקבע לא כל שכן (ט). ובתפלת ערבית לא תקנו קדושה מפני שהיא רשות כך פירש המיימן (ב). וני לוי שכשם שאין המלאכים נכנסין בנבוליו כך אין לנו להכנס בנבולם ואמרי' בחגיגה (ב) שעשה הקב"ה עם ישראל חסר שאומרים שירה ביום והמלאכים בלילה שכן אמר דוד יומם יצוה [י"י] חסדו ובלילה שירה עמי, פירש יומם יצוה חסדו לישראל ובלילה שירה עמי שיר של הקב"ה שהוא שיר המלאכים עמי שאני כהם מקלם לפניו בלילה, כדכתי' הצות לילה אקום להודות (ב).

בשחרר אומר ברכות וברכת התורה ואומר מקרא ומשנה ותלמוד, מקרא יברך- משנה אילו דברים, תלמוד ר' ישמעאל אומר בשלש עשרה מדות ויקרא מקרא (ב) צו את בני ישראל, משנה איהו מקומן, שמע שבתפלות רבון העולמים (ב) כדי לקראה בשעתה פן יאחר להתפלל וברכה אחת לאחריה אתה הוא אל קודם שבראת העולם (ב) וכו' על הדך קריית שמע של שחרית שיש ברכה אחת לאחריה, ויסדר שבחו של מקום (ב) ופסוקים דומרה, ברכה לפניהם וברכה (ב) לאחריהם, לפניהם האל האב הרחמן ונשמת (ב), לאחריהם הבוחר בשירי זמרה חי העולמים, ואומי' אמן כדי להפסיק בין פסוקי הזמרה שהן מדרבנן ובין פסוקי דקריית שמע שהם מדאורייתא (ב), ואם עת לקצר יאמר האל אב הרחמן, אשרי, הללויה הללו אל בקדשו, דאמרינן (ק) יהי חלקי מנומרי הלל בכל יום עד ומהללים לשם תפארתך דאית ביה שבה גדול (ק). ויושע, במקהלות, וישתבח, שכן יסודו על כל דברי שיריות ותשבחות דוד בן ישי עבדך משיחך-

(ט) מכאן עד שהראה לו נמחק בכת"י ה'.

(מ) שבת כ"ד ע"ב.

(ט) ע"י בא"ח תפלת ערב שבת סי' י"ב ובכלבו דין ל"ה דף ע"ב שהעתיקו לשו' המכבים. ומעשה זו הביא בס' הסידים בנינו לשון ועי' במא"ה סי' רס"ח ובספה משה סי' ת"א בשם הסדר ש.

(ג) פ"ט סה' תפלה היט.

(ב) דף י"ב ע"ב.

(ב) וכיו הובא בא"ח קדושה מיושב סי' ג' ובכלבו סוף דין ה'.

(ג) ובכ"י ה' ויש אומרים צו.

(ד) ולא כל העולמים כמו שהוא בסדרים שלנו וכדאיתא בסרע"ג דף ב' ע"א אלא כנוסחת הרמב"ם בסדר תפלות כל השנה ע"פ גמ' דיוסא פי' ע"ב וכ"ה בסת"ו צד 60.

(ה) ובכת"י ה' וברכה אחת אתה הוא קודם שנברא ועי' בט"ז ס"ס מ"ו.

(ו) ובכת"י ה' של הקב"ה וכ"ה נ"כ להלן בב"ם.

(ז) בכת"י ה' נמחק מכאן עד תיבת העולמים.

(ח) שיפת הסהכים שראוי לאמר נשמת בכל יום והלך בעקבות המנהיג דף י' ע"א סי' י"ט, ועי' בא"ח ה' סאה ברכות ס"ס ל"ו.

(ט) ע"י תוס' ברכות מ"ה ע"ב ד"ח הא בבונה ובכלבו דין קכ"ב, ועי' לקמן הערה קל"ב.

(ק) שבת ק"ח ע"ב ועי' ברש"י שם ד"ה פסוקי דומרא וכו' פ' סקודי דף רל"ב ע"א.

(ק) ע"י המנהיג דף י' ע"ב סי' כ"ד ה' וקח סי' ש"ב.

ישתבח שמך לעד מלכנו וסאן דמתחיל בישתבה אהר ויושע מיד משע ק). הברכות יכול לומר אהר תפלתו אבל פסוקי דזמרה אינו אומר אהר תפלתו שצריך לסדר שבה של יוצרנו ואחר יתפלל ק). בכמה מקומות סדרו קדמונים י"ג שבתות כנגד ז' רקיעים ק) ויששה אידות קס). ברך שאמר י"ג ברך יש בו ק), ויציב י"ג ק), גם דוד אמר י"ג הלולים במזמור אחרון ויש אומרים שאמרן כנגד י"ג חדשי השנה עם חדש העיבור. ובישתבה יש מ"ו כי לך נאה יי אלהינו שיר ושבת בו ק). וקחשיב רקיע שעל ראשי החיות ק). והוה להו ה' רקיעים ח' אורים ק) ונגדש י"ג ק). ובנקדישך י"ד ק) עד וקרא זה אל זה ולא אמרי' את שמך כי אם שמך לבד ק). ובכתר יתנו לך לפי שיש בו המוני מעלה עם קבוצי סמיה סדרו בו כ"ו תיבות עד קדושה אך שם המיוחד אינו מן החשבון. ואסור לספר בין ישתבה ליוצר, שאחרי שסדר שבתו של מקום יש לו להתחיל תפלתו ק). שכן תכסיס מלכות כשצריכין מן המלך ק). שולחין לו דורון ואח"כ מבקשין ממנו ונוח לו כשאנו ממליכין אותו כדאית' במעשה מרכבה, וכל שכן שאסור לספר בין האל [האב] הרחמן לישתבה אם לא בארקים או באמצע מפני הכבוד או מפני היראה כמשפט של קריית שמע.

קדיש קצר לאחר פסוקי דזמרה שכן דרך קדיש לבא אחר קריאת פסוקים א' אחר דרשה, ויש אומרים פסוקי דזמרה במרוצה כשיש שם מנין ולא יאות עבדין שמקצין שבתו של מקום בשביל שאלת, צרכם היש מושל שיתרצה בכך ק). ובמזמור לתודה יש להאריך ולנגן משום דאמרינן במדרש כל השירות עתידות ליבטל חוץ ממזמור לתודה ולכן נהגו להאריך בטוב ההודות בשבת וסמך לדבר שאמר דוד ק). ענו ליי בתורה כמו וענו הלוים ק). ואם אידך והפסיק בין פסוקי דזמרה לקדיש יאמר ברכו בלא קדיש, וראיה לדבר ברכו של ערבית שאנו אומרים בלא קדיש, אך טוב שיאמר

ק) כ"ו הובא בא"ח מאה ברכות ס' ל"ו ובכלנו דין ה' והוסף שם משמע לדעתו שצריך קודם לכן נשמת כל חי, ועי' בספר העתים ס' ק"ע. ובסבוב הרב רבי פתחיה [ירושלם תרנ"ד ע' 24 שורה 9] הביא שבבבל אומרים ישתבח קודם ויושע וז"ה בסדר תפלות כל השנה להרמב"ם. ק) ברכות ל"ב ע"א, ע"ז ד' ע"ב ועי' בהסדרה גנוזה ס' ג"ו ובמחז' ס' ה' ובכ"י ס' י"ב. ק) תנינה י"ב ע"ב.

ק) וז"ה בכלנו דין קכ"ב ובכתי' ה' אורים ועי' מנתות ל"ט ע"א.

ק) עי' צונץ דיטום צד 143 הערה ע'.

ק) וקחשיב מיציב עד ושוב ויפה שמכאן ואילך מוסב על הדבר הזה. ויציב י"ג ליתא בכתי' ה'.

ק) וכן בסוף הברכה עי' הנוסח ארון כל הנפלאות וכו' מלך חי העולמים, והעיר ע"ז בהג"ה בכתי' וויגא, ועי' בסור ס"ט גיא ובאבודרתם דף כ' ע"ה.

ק) תנינה י"ג ע"א תוס' ד"ה ורגל.

ק) ועי' בפרדס ס' ה' ובמחז' ס' ה' ובראב"ן ס' י"ב ובא"ח דין ברכו פ' ד' ותפלה ס' כ' ובכלנו שם.

ק) וז"ל בכתוב ודלא כנוסחת הסור בכי' קכ"ה וכן כתוב

ק) ובכתי' ה' י"ו וי"ב י"ג.

ק) עי' במחז' ס' קס"ג סוף הערה ע

ק) בכתי' ה' שבתו.

ק) מכאן עד תיבת כפרקים נסתק בכתי' ה'.

ק) הובא בא"ח מאה ברכות ס' ל"ג ובכלנו דין ז'.

ק) תהלים קמ"ו, ז'.

ק) וז"ה הובא בא"ח שם ס' כ"ו כשינוי לשון קצת ובכלנו דין ד' הוא משם לשון המכבים. ובכתי' ה' ובמזמור יש למשוך ולנהגו — העתידות — ממזמור ולכן נהגו למשוך — ופסוק.

פסוקי תהלה או שאר פסוקים עד נ' או יותר ויאמר קדיש שלא לשנות מעמד התפלה, ובה הקפידו ראשונים כאשר אמר על העניין בעיה, וכן פורס על שמע לא יאמר קדיש אם לא יאמר לפניו (קדיש ופסוקים, שלעולם לא תמצאנו בלא פסוקים לפניו אם לא לאחר גמר תפלה ק"ט). וכשם שפורסין על שמע שחית כך פורסין ערבית, ואין אומרין אלא ברכה ראשונה (ק) כמו שחית ובלא קדיש וברכו ואע"ג דאמר שמואל (קכ) לעולם לא יוציא אדם עצמו מן הכלל והיה לו לומר נברך כמו בברכת המזון, הבא שאני דביון דאמר המבורך לא מפיך נפשיה מן הכלל והוי כמו נברך, ומהאי טעמא קכ"ג) הוא אומר ברכו בבית הכנסת בתשעה (והוא), והא דאמר בברכות סי'ג שאכלו קכ"ג) דאינו אומר בברכת המזון ברכו אלא אם כן יהיו כדי ברכה בלא הוא והאך אנו אומרין ברכו בשי' והוא, אם לא משי' המעם שאמרתיו דהוי כמו נברך קכ"ו). קדושה מיושב שאינו אלא סיפור דברי המלאכים ואינו אומר קכ"ז) ימלוך שאין המלאכים אומרים אותו אלא העטרה שמתיישבת אחר קדוש וברוך בראש יוצרנו ואומרת ימלוך, כך נמצא באגדה קכ"ז) וגם לפי שאינה אלא סיפור דברים אומרה אפילו יחיד ובלבד שיהא בן י"ג, הכי איתא במסכת סופרים קכ"ז). קריית שמע ומצוה ע"ה הנץ החמה ונמצא מחפלה ביום עם דמדומי חמה משום שגא' ייראוך עם שמש קכ"ח), ועד נ' שעות זמנה, משם והלאה כקורא בתורה ולא הפסיד ברכות קכ"ט). ויש שפוסקים שהתחלה לא הויא עד שתצא חמה מנתיקה ומביאין ראייה מירושלמי דברכות ק). והא דפסיק תלמודא כוונתין היינו משום דשיעורו גדול מן האחרים. ולאחר נאל ישראל אינו אומר קדיש אע"פ שקרא פסוקי קריית שמע קכ"ח) כדי לסמוך גאולה לתפלה, אך אמן יאמר כדי להסתיק בין פסוקי דקריית שמע שהם דאורייתא לתפלה שהיא דרבנן קכ"ג). ראיתי בפירוש הר"ר שמעיה דברכות שבני מקומות יחיד עונה אמן אחר ברכותי (המזון),

ק"ט) וג"ז הובא בא"ח ריש דין קדיש ובכלבו דין ו' שם איתא ולא לשנות מנהג התפלה. קכ) בלבד וכ"ה בכלבו דין ו"א דף ט' ע"א, ובכתי' ה' וכן באיח ה' תפלה סי' ע"ד ליתא מלת ראשונה.

קכ"א) ברכות מ"ט ע"ב, ועי' בירושלמי שם פ"ו ה"ג ובתוס' שם ד"ה לעולם ובגמרא פ"ט ג"פ ובשבלי הלקט סי' י"א ובראיש שם סי' כ"ז ובמור סי' ג' וקצ"ב ואבדוריהם דף ט' ע"ב זר' ירוחם בתאיו נתיב ב' ג'.

קכ"ב) מכאן עד תיבת דאינו נסתק בכתי' ה'.

קכ"ג) שם.

קכ"ד) והובא בא"ח דין ברכו סי' א' ובכלבו דין ח' ובמטה משה סי' ע"ט ועיי"ש בס' רכ"פ.

קכ"ה) בכתי' ה' לכך אין אנו אוסרים ימלוך, ועי' האשכול ח"א סי' ה'.

קכ"ו) עי' הגינה י"ג ע"ב ופסיקתא רבתי פ"ב אות ג'.

קכ"ז) פט"ו ה"ב, ועי' בראיש סי'ג דברכות ס"ס י"ח ובמור סי' ג' ובא"ח דין קדושה מיושב סק"ב.

קכ"ח) ברכות ט' ע"ב ובתוס' שם ד"ה לק"ש.

קכ"ט) שם ו' ע"ב ועי' בסרע"ג דף ג' ע"א.

קל) פ"א ה"ב ועי' בראיש שם פ"א סי' י' ובתוס' יומא ל"ז ע"ב דיה אמר ובס' הישר

ד"ר"ת [שהייל מהרי"ם ראו ענפמחאל] סי' ח' ובס' האשכול ח"א סי' ה'.

קל"א) ובכתי' ה': אע"פ שהוא פסוקים דזכרה ק"ש.

קל"ב) עי' רשיי ברכות מ"ה ע"ב ד"ה הא בבונה ובשבלי הלקט סי' ט"ז והסנהיג דף

י"ב ע"א סי' ל"ד וברוקח סי' ש"ב ד"ה אמן אל מלך נאמן ובאבדוריהם דף ה' ע"ב ובכסף משנה

פ"א מה' ברכות השיו ובכ"ז סי' ג"א ורס"ו ולעיל הערה צ"ט.

והשיב הני תרי דא מ'ר'י' הבהחר בשירי ונאל ישראל ואדך דבונה ברחמי ירושלים.
 דברכת המזון כדי להפסיק בין שלש הראשונות (קלג) שהן דאורייתא לברכת הטוב והמטיב.
 שביבנה תקנה קלד) ואעיני דאמרו בראש השנה (קלד) פרק יום טוב דלא בעי סידור אלא
 בצלותא (קלד) הני מילי ביחיד אבל שלוח ציבור נכון לסדר וגם מפני שאין ליחיד
 להגביה קולו בתפלה שגא וקולה לא ישמע (קלד) ומתפלל בלחש כדי לסדר תפלתו
 י"י שפתי תפתח והאומר כי שם י"י אקרא הבו טרל בין גאולה לתפלה טועה ועל פי
 דרמונינו קדושים זיל קלט) אנו אומרים י"י שפתי תפתח קלט), ואחרי אשר התפלל בלחש
 יחזור ויתפלל קט) בהנבחה קול כדי לומר קדושה כציבור שאין יחיד אומר אותה.
 (קול רם) וכל ד בר שבקדושה אין אומר לפחות מ"י שגא' ונקדשתי בתוך בני ישראל
 וכת"י הברלו מתוך העדה הואת ואתיא תוך תוך קטל). וכדי לכלול אמירת העשרה עם
 אמירת המלאכים והאופנים אומר כשם שמקדישין אותו בשמי מרום כולם יחידים והשואל
 למה אין אומרים בקדושה י"י ימלוך לעולם ועד אלא ימלוך ד' לעולם וכו' הדהורה.
 עדיפא מכתובים קטז) טועה הוא ומוציא מפיו ואינו מבין, שהרי כבר אמר כשם שמקדישין
 אותו וכו' וימלוך י"י לעולם אמרה העשרה קטז) כאשר באנדה ובפס' קדושה
 שאנו אומ' כשביל דרשה כאשר נבאר בע"ה נסכיני קמד) ההוא תורה עדיף.

ואם תענית הוא ושכח לומר ענינו כיון שהתחיל רפאינו קטז) אין מחזירין אותו
 וכן בשאר ברכות קטז) בירושלמי פרק אין עומדין קטז) ר' אחא ור' יודן קטז) בן פוי הוו:
 י'בין בחד אתר היה עבר חד קמי תיבותא ואשני בחדא ברכה אתון ושאלון לר' סימון
 אמר לו ר' סימון קטז) בשם ר' ביביל שלוח ציבור שהשניר שתים ושלש ברכות אין מחזירין
 אותו אשכח תני ופליגי לכל אין מחזירין אותו הוץ ממי שלא אמד מזהה המתים
 ומכניע ודים ובונה ירושלים. אשני לשון קפי, ועפל על פניו. קדיש קצר. ובדין היה.

קלג) סכאן עד תקנה נסחך בכתי ה'.

קלד) ע"י בהאשכול ח"א ס' ה' ובראב"ן ס' קפ"ד וכא"ו או"י ח"א ס' קי"ז כשם ירושלמי
 שכתב בלוקטוסים ועתה לא מצא אותו בירושלמי שלפניו ובהגמ"מ פ"א דברכות אות ז' ובא"ת.
 קדושה מיושב ס' ד' בשם ר' נחשון ושם בדין עניית אמן ס' ג' ובכלכו דין ה' ושם בדין
 קב"כ שהביא בשם ה"ר שמריה גראה שהעתיק מסהכים כאן ובא"ת ליתא. והח' באגדי כמאמר
 אודות ס' ר' סעדיה גאון, פפד"ם תרפ"ד, צד 18 הביא דעת רס"ג שבתחש מקומות ההז
 עונה אחר ברכותיו, וע"י המנהיג ס' ל"ד.

קלז) ל"ה ע"א וע"י בטור ס' ק'.

קלז) ובכת"י ה' בשלש פרקים וצ"ל בברכות של ר"ה ושל יוה"כ ושל פרקים.
 קלז) ברכות ל"א ע"א.

קלח) בכתי ה': קדמונים קדושים אשר בארץ אנו אומרים.

קלט) ברכות ד' ע"ב ופי' ע"ב וע"י תשב"ץ ס' רכ"ז.

קמ) בכתי ה' יחזור ויתחיל.

קמא) ברכות כ"א ע"ב, טעולה כיג ע"ב.

קמב) כדאיאט באבורדהם סדר קדושה דף ל"ה ע"ב.

קמג) סכאן ועד נבאר ליתא בכתי ה'.

קמד) ואפטר שצ"ל בסדרינו.

קמה) סכאן ועד אין עומדים ליתא בכתי ה'.

קמו) כהרש"ם בתוס' ברכות ל"ד ע"א ד"ה אמצעות.

קמז) מ"ה דברכות ה"ג, וע"י בהגמ"מ ס' מה' תפלה אות ג'.

קמח) בכתי ר' ארא ולפנינו ר' יודא.

קמט) סכאן ועד תיבת ברכות ליתא בכתי ה'.

לאומרו שלם קי) אך משום דלא אתי לזולתי בתהלה ובלמנצח ובסדר קדושה ממתניום להשלימו עד (לאחריהם קיב), ומכל מקום אומר שם קדיש קצר להראות ששם מקומו בלתי לשנות בתפלת ערבית שיש קדיש אחריה וגם בשביל צורך היו מבטלים אותה קיס) דאיכא מוסף משלים אותו שם דלא חיישינן לזלוול תהלה וסדר קדושה, שהרי יש לו עדיין להתפלל מוסף הבאה אחריה.

תהלה כל האומרו נ' פעמים כיום ובכוונה מובטח לו זיג) שהוא בן העולם הבא דאיכא ביה אלמא בוחא ומשביע לכל חי רצון קיג) נ' פעמים לבי תפלות, ומשום דאיכא למאן דאמ' תפלת ערבית רשות קיד) ופעמים שבשביל צורך היו מבטלים אותה קיס) התקיני לומר פעמים בשחרית ולא רצו לתקנו במנחה דלמא אתי לשהויי, ואף למאן דאמ' רשות אין לבטלה בחנם כדאמר' קיז) טעה ולא הזכיר ראש חדש ערבית אין מחזירין אותו לפי שאין מקדישין החדש בלילה ולא דווקא ר"ח אלא אפילו שבת ויום טוב נמי כדאמ' קיח) אין מחזירין אותו משום דתפלת ערבית רשות, ועוד תניא בהדיא קיט) ימים שיש בהם מוסף ערבית שחרית ומנחה אומר מעין המאורע בעבודה ואם לא אמר מחזירין אותו אלמא חוינן דאין מבטלים תפלת ערבית בחנם, ומיט' עשו בה תקנה כאלו הוא חובה קכ) כדאשכחן בספוקי מברוך יי' לעולם אמן ואמן דאית בהו י"ח אוקרות ותקנו משום ביטול תפלת ערבית קכא). וראיתי כתוב מפי מו' אבי ג"ע בשם זקינו רביי' עזריאל ל שלא היו אומרים קכב) משום דרי' יוחנן דאמר קכג) איהו בן העולם הבא הסומך גאולה של ערבית לתפלה של ערבית ולולי כי פשע המנהג כל כך בטלם, ואף קדיש לא היה לומר קכד) כמו שחרית ואנחנו אחריו בלתי אמרם, אך כשאנו מתפללין נקטינן סוגיאי דעלמא שלא להיות מן המתמיהים קכה).

למנצח ובלחש אומר אותו רק ספוק ראשון לפי שדברים שבכתב אסור לאומרם:

ק) כל האומר סכאן ועד עלינו לשבח חובא באיח מומודים אחר י"ח סי' ב' ג' ד' ותי' ותפלת ערבית סי' ד' ובכלכו סוף דין י"א, י"ב, יג, יד, וטו.
 קכ) סכאן ועד וגם ליתא בכת"י ה'.
 קכג) בכת"י ה': ביום ובונה ירושלים ואבטח לו.
 קכד) ברכות ד' ע"ב.
 קכה) שם וברף כ"ז ע"ב.
 קכז) שבת ט' ע"ב תוס' ד"ה לסיד.
 קכח) ברכות ל' ע"ב.
 קכט) והנכון כדאיתא בכת"י ה': ומאי ארייא ר"ח אפילו שבת וי"ט נמי ניסא וכו'. ועי' ככרע"ג דף כ"ה ע"ב וברייף ריש פ"ד דברכות ובה"ג שם ובתוס' דף כ"ו ע"א ד"ה טעה וביטול פ"ז ע"ב ד"ה והאמר ובמתני' סי' ע"ו וקיד' והאשכול ת"א סי' כ"ו והכנהיג דף כ"ג ע"א סי' פ"ה ובראבייה פ"ד דברכות סי' פ"ג.
 קכ) שבת כ"ז ע"א.
 קכא) סכאן ועד ותקנו נסחק בכת"י ה'.
 קכב) עי' בתוס' ברכות ד' ע"ב ר"ה דאמר. !
 קכג) ובכת"י ה': כתוב בשם זקינו רבינו עזריאל ג"ע שלא היה אומר; ובכלכו דין י"ד העתיק בפעול וראיתי כתוב סרי"ט ג"ע בשם רבי אלעז' זקינו.
 קכד) ברכות ט' ע"ב, ובכת"י ה': הסומך גאולה לתפלת ערבית וכ"ה בברכות ד' ע"ב אסגס הבהיג והרייף והראש גרסו גם כאן כולקסן ד' ט'.
 קכה) עי' בפרס' סי' ב' ובשבלי הלקט השלם סי' ג"ט ובתניא ס"ס ט' ובראבין סי' קס"ט ובאשכול סי' ט'.
 קכז) עי' בהגמיי"ט סי' מה' תלמוד תורה אות ו'.

בעל סה קס"ה) ומעם זה בקריית שמע שאנו אומרי' בנחת ובלחש וכמה פסוקים שאנו אומי בקול רם בשביל ב' פסוקים או ג' השטרים אין לחוש קס"ו.

ובא לציין, ואתה קדוש יושב סי' ממתין קס"ז, ר' פנחס בשם ר' עזריה אומר קס"ח) המלאך הממונה על התפלה הוא ממתין עד שתתפלל כנסיה אחרונה שבישראל ועושה מכל התפלות עמרה ונותנה בראש הקב"ה שנא' וברכות לראש צדיק צדיקו של עולם. מכאן יש להכריח מתקנת של וישע שלא לאחר עיסור ויצדנו כך נראה לי. קדוש קדוש קדוש סתרונו בתרגום קט"ט) קדיש בשמי מרומא וכו' קדיש על ארעא וכו' קדיש ועלם כו' הוא אויר העולם דוגמת עדותו של משה רבינו בשמים ממעל ועל הארץ מתחת יצן עוד, באויר שנא' מדורות היו לעולמו ק"י) השמים לכסאו ולסמלי' שלו. הארץ נתן לבני האדם ולבהמת הארץ האויר לעוף המעופף מה שאין בן בכשרי דם קט"ט) שנותן ריוורן בבית ובעליה אבל באויר אין יכולין לעשות דודה. ולפי שהיה דרך קדמונינו לדרוש בכל שחרית ושהרית אחר התפילה ולתרגם בשביל עמי הארץ והזקק מנהגם בהליך פסוקי קדושה דמתרגמינן, והיינו דאמר ר' קט"ט) דאקדושה דסדרא סקיים עלמא דאיכא תורה וקדושה. וכתוב אם לא בריתי יומם וגו', ולדברי האומר משום שמרא איתקין אמאי סקיים ביה עלמא שפי' מאידך, ועוד מה היה לנו לתרגמו ועוד היה לנו לומר (י"י) ימלוך לעולם שהוא מפסוקי קדושה שהוא מעומד. ויחיד אינו אומר אלא בננינת קט"ט) כקורא במקרא שאע"פ שאנו אומרים אותה כדורשים אמרי רבנן קט"ט) שאין פותחין בכלה סחות מעשרה ובשבתות וימים טובים שאנו שוהין בבית הכנסת שחרית אוקמה אמנהה כמו מסכת אבות שאנו אומרים במנחה משום דרשה. קדיש שלבי. שיר מזמור לאסף, גם אשר נלוה עמם, פתרון גם אשר שנפרד מדור הפלגה הסכים מה עמם, ב' רבה קט"ט) אפרוח נעשה ביצה על שום לקול שקלקל מעשיו קראו ביצה הפחותה מאפרוח.

קס"ה) גימיון סי' ע"ב, תמורה י"ד ע"ב.

קט"ו) עו' בספר האורה ח"א סי' י"ב והעמים סי' קצ"א, ראב"ן סי' ס"ב, מהרי"ם ביב ד"ם סי' שו"ג, תוס' ישנים יומא דף ע' ע"א ד"ה ובעשור, במנחה סי' ס"א בשם דודי ר"ח ובמנחה משה סי' מ"ב.

קס"ז) מחיו סי' קל"ה, פרס ס"ם ב', שהליך סי' ס"ד, תניא סי' י"ג, המנהיג סי' ע"ז, אכזררה דף ל"ז ע"ב.

קס"ח) שמות רבה פכ"א אות ר' וסדרש תהלים מוסר י"ט אות ז' ופי"ה אות ב' וילקוט תהלים רמז תת"ס. ולא מצינו בשום מקום סאמר ר"ל פנחס בשם ר' עזריה ואפשר שצ"ל בש"ר ועירא.

קט"ט) בכתי' ה': פתרונום בתרגום.

ק"י) בכתי' ה': סדרות עשה הקב"ה לעולמו.

קט"ט) מכאן ועד ולתרגם נמחק בכתי' ה'.

קט"ט) סוטה מיט ע"א, ועי' במרע"ג דף י"ד ע"ב וכשו"ת הגאונים דפוס ליק סי' ז', פרס ס"ם ב', ליקוטי הפרס דף ט' ע"ב, מח"ו סי' ס"ו, האשכול ח"א ס"ם ט"ו וזוקח ס"ם שכי"ד. קט"ט) ועי' בשערי תשובה סי' נ"ה ולקוטי הפרס דף ט' ע"א וראב"יה ברכות סי' ב' וסי' ס"ו, שכהליך סי' י"ג, טור סי' נ"ט ותהי"ד סי' ח' ומשיכ' הח' באגרו במאמרו הנ"ל צד 18 וצד 81 בשם רס"ג.

קט"ט) ב"ב י"ב ע"ב.

קט"ט) פרשה ל"ז אות ד' וילקוט תהלים רמז תת"ל"ב. ובכתי' ה': שנפרד מדור מעצת דור הפלגה והסכים מה עמם בראשם אפרוח נעשה וגו'.

עלינו לשבח בבי רבי בפרקי דרי אליעזר קט"ו) שנה גדול יש בעלינו לשבח
 לכך צריך לאומרו מעומד. ושמעתי כי יהושע יסרו בכיבוש יריחו וחתם בו שם קמנותו
 למפרע, עיין דעלינו לשבח. ש"ץ משלא עשנו. וזו מאנהנו כורעים, ה' מהוא אלהינו,
 והאומר אבל אנו קט"ו) כורעים טועה, ואמת הכריעה אינה יפה אך בהפסקה די לו
 כדכתי' כי כל אלהי העמים אלילים | וי"י שמים עשה קט"ו). הוא אלהינו כדכתיב אנכי
 יי אלהיך, ואין אחר קט"ו) כדכתי' לא יהיה לך אלהים אחרים על פני, אמת מלכנו
 כדאמרנו נבי אנו יי אלהיכם אמת, ככתוב וידעת היום ואין אומר ככתוב בתורתך קט"ו)
 שכל המלה בלשון נסתר מדבית והמקרא מדברי הטעם (בנכון) בנוכח, והאומר בתורתו
 יפה כיון. וי"א הוא אלהי ואין עוד ולא הפסידו משום דהאי קרא דמייתי הכי משתעי
 אמר בשמים אפי' המי' אין עוד באוירים קט"ו), משה העיד בשלשתן כי ה' בכול, יתרו
 לא העיד כי אם מן הארץ לפי שלא היה בשמים שנא' כי עתה ידעתי כי גדול
 יי מכל אלהים הרבוה) העידה בשמים ובארץ שעל ידי שם עלתה לשמים שנא'
 כי יי אלהיכם בשמים ממעל ועל הארץ מתחת קט"ו).

תמה תפלת השחר.

מנחה. תהלה, קדיש קצר אחר פסוקי דתהלה, ומתפלל בלחש משום טעמא
 דפרישות בתפלת שחית, ואחר יתפלל בקול רם מפני קדושה כדפרי'
 שחירת, ונופל על פניו ובקומו יאמר ואנחנו לא נדע מה נעשה וכן בכל קטותיו
 בתהנות וכן אמר החזן ואנחנו לא נדע כי התפללנו מיושב ומעומד ומגפילה
 על פנים אך בזה בטהנו כי אלוך עוינו קט"ו). קדיש שלם. ומשש שעות ומחצה
 עד ערב הוי תפלת המנחה קט"ו) ואסור להתחיל סעודה גדולה כנון בהופה או סעודת
 מרעות וזונמת; עד שיתפלל קט"ו). היו לפניו תפלת המנחה ותפלת מוסף מתפלל תפלת
 המנחה ואחר כך תפלת מוסף קט"ו) ולכך טוב ויפה לרקק ביום הכפורים ובימים טובים
 להתפלל מוסף קודם שעת זמן מנחה קט"ו). טעה ולא התפלל ערבית מתפלל שחית
 שחית, שחית מתפלל מנחה שחית, מנחה מתפלל ערבית שחית קט"ו), ואם לא התפלל

קט"ו) המאמר לא נמצא בנוסחאות שלנו, ועי' בס' רב פעלים אות פ'.

קט"ו) כניסת האבודרהם בתפלת ריה דף עיר ע"ב ועייש,

קט"ו) טור סי' נ"א.

קט"ו) זכ"ה בסדור שרין ובמחז סי' צ"ט צד 75, ובאבודרהם ובסדורי הספרדים איתא

ואין עוד אחר.

קט"ו) כדאיתא במחזי שם.

קט"ו) עי' בס' יוסף אומץ סי' נ"ט.

קט"ו) דברים רבה פיב אות כ"ז, מדרש שמואל פ"ט אות ו', ויקטש יהושע רמז י'
 ועי' ויקטש ואתחנן רמז תתייד, ומכאן ועד השחר ליתא בכת"ו ה'.

קט"ו) האשכול היא סיס טיז, רוקח סי' ש"ט, כלבו דין י"ט וטור סי' קל"א.

קט"ו) ברכות כ"ז ע"ב.

קט"ו) הובא בא"ח ה' תפלה סי' נ"ח ובכלבו דין י"א דף ה' ע"ג בשם הר"ן ות"ר נתן.

עי' בספ"ג עשין י"ט ובספ"ק סי' י"א בהגיה ובהגמ"ט סי' מה' תפלה אות ז'.

קט"ו) ברכות כ"ז ע"א.

קט"ו) זכ"כ בתום ברכות כ"ח ע"א ד"ה הלכה ובצידה לדרך לר' מנחם בר' זרח מאמר

א' כלל ב' פ"ג ובשכ"ל הלקט סי' ש"כ בשם בעל העיטור [עיי"ש בח"ב דף מ"ה ע"ג] וכתשכ"ץ

סי' כ' בהנה כתב עיז ועוד יש טועים וכו' מיהו שגגה היא בירם כדפי' הרי"ר אליאב כהן וזו

שיטת הרי"ר בתו' שם. ועי' בא"ח ה' תפלה סי' צ"ז ובמרדכי פ"ד סי' צ"ב ומנהגי מהרי"ל ה'

יוה"כ ובאגור סי' שכ"ד ומש"כ המחבר לקמן בה' יוה"כ.

קט"ו) ברכות כ"ז ע"א.

מנה לערב שבת מתפלל ערבית של שבת שתיים ק"ט), לעולם ראשונה לשעתה
 זשנייה לתשלומים, ואם היה ראש חדש בערב שבת ולא התפלל
 מנחה, ערבית שהוא מתפלל שתיים של שבת לא יזכיר בשניה יעלה ויבא,
 דאחר שעשהו קדש לא יעשהו חול ק"ג), ואפי' בחול נמי לא, עבר זימו בסל קרבנו,
 ואפי' לא עברה שעת המנחה כיון שהתפלל כבר תפילת שבת: לא יזכיר בשניה ראש
 חדש כראמרי', ולכך אם התפלל תפלת המנחה ולא זכר של ראש חדש ואחר תפלת
 שבת נזכר, לא יחזור ואפי' בשביל תפילת המנחה, שלא יהיה כלום אהרי שלא יכול
 להזכיר של ראש חדש, אך אם היה ראש חדש בשבת יכול להיות דחוזר ומתפלל
 ומזכיר, דליכא הוכחה שהיא תפלת חול וכן אם לא התפלל כלל מזכיר בשניה וכן נ"י
 לעשות ק"ג). לא התפלל מנחה בשבת מתפלל ערבית שתיים של חול, ומבדיל בראשונה
 ואינו מבדיל בשניה, לא הבדיל בראשונה והבדיל בשניה, שניה עלתה לו בשביל
 מוצאי שבת, ראשונה לא עלתה לו לתשלומי מנחה וצריך לחזור ולהתפלל לתשלומים,
 וטעמא משום דכיון דלא הבדיל בראשונה בידוע שבשביל מנחה התפלל אותה לו
 להקדים של מוצאי שבת, נמצא ששינה ממשכע שטבעו חכמים בתפילה והמשנה לא
 יצא ידי חובתו, והיו כאלו לא התפלל ולכך שניה עלתה לו, ומהאי טעמא ק"ג) אם היו
 שתי תפילות לפניו והתפלל מוסף קודם מנחה לא עלתה לו תפלת מוסף ק"ג) ותפלת
 המנחה עלתה לו.

ושני וחמישי אחר התפלה אומר והוא רחום, ושלושה זקנים שהובאו ליד
 נסיון ק"ד) וביטלו יסודו, האחד עד אנה והשני עד אין כבוד והשלישי השא' ק"ה),
 והתקינו לאומרו ביומי דינא ובהם קורא בתורה מתקנת נביאים הראשונים ק"ו) לפי
 שנאמר וילכו שלשת ימים [במדבר] ולא מצאו מים ואין מים אלא תורה שני היו כל
 צמא לכו למים הלכו ותקנו להם שיהיו קורין בתורה שני וחמישי ושבת כדי שלא ילינו
 שלשת ימים בלא תורה. שני וחמישי תקנו יותר משאר ימים שהם יומי דינא ואפילו
 למעלה ק"ו), ועזרא תיקן תלתא נברי ועשרה פסוקי כנגד עשרה אנשים ק"ז), ובהוציא

קפ"ט) שם ע"ב.

ק"ג) תענית ד' ע"ב.

ק"ה) עי' בתום' ברכות שם ד"ה טעה ובהאשכול ת"א ס"ס כ"ה ובפס"ג אות"ט סי' ק"ח
 במשכבות זהב סקיה.

ק"ג) מכאן ועד תיבת המנחה נמחק בכת"י ה'.

ק"ג) ועי' ברא"ש פ"ד דברכות סי' ה' ובמירוש סב"ל ס' חרדים על הירושלמי שם ה"א
 ובב"י ס"ס רפ"ו בשם הרשב"א.

ק"ג) בכת"י ה': שהובאו באש וניצולו.

ק"ה) עי' במנהיגי דף י"ג סי' ס"ט ובא"ח מה שמסופין בכ' וה' אחר י"ח סי' א' ובכלבו
 דין י"ח.

ק"ו) כ"ק ס"ב ע"א.

ק"ז) שבת קכ"ט ע"ב ועי' במ' הישר לר"ח סי' תקל"ו והמנהיג שם סי' ע' ורוקח סי' ר"ט
 ושבלי הלקט סי' רע"ו ותניא סי' ס"ב בשם התנחומא, והוא בתנחומא הקדום פ' וירא אות מ"ו:
 ובכת"י ה' ואפילו למעולם.

ק"ח) ובכת"י ה': בטלנים, וכצ"ל.

ספר תורה מן הארון נכון לומר ויהי בנסוע הארון קנט) ובאמרו גדלו ליי' יאמרו הקהל גדול יי' ומחולל מאד ולגדולתו אין חקר (י) ואחר כך יאמר איש לרעהו רוממו כל אחד ידומם ויאמר יי' אלהינו, זהו הרוממות שיי' אלהינו, אחר כן יאמר איש לרעהו אם כן השתחוו להרום רגליו קדושה הוא, הרום רגליו זה בית המקדש (יג), ואז כל אחד משתחוה כנגד בית המקדש. ופתרון רוממו השני כך הוא, דאם לא כן היה לנו לומר גרומסה יי' ונשתחוה. ולפי שאמר החזן וגרומסה שמו יחדיו אנתנו אומי זה לזה רוממו כדי לומר יחד יי' אלהינו שהוא הרוממות ובמקום (כ) אינו כן. אחר כן יעידו ויאמרו זאת תורה אשר שם משה לפני בני ישראל (כג) ויש מסכת סופרים (יד) שכשהיה החזן על המגדל היה פותחו ומראה הכתב לאנשים ונשים ואז היו כולם אומרים וזאת התורה, ומכאן מנהג הנשים שהם דוחקות לראות ספר תורה ואינו יודעות למה (טו), אך מה שהן עומדות בשעת קריאת התורה טעות הוא בידם ודרך מינות לעשות כן, משום הכתיב בעזרא (יז) וכפתחו (ו) ועמדו ואינן מאמינים מה שדרשו רבותינו דעמדו היינו שהקנו שאסור לספר בשעת קריאת התורה וחבירו באיוב (יז) עמדו ולא ענו עוד (יח), והקרא יאמר ברכו בהנבחה קול כדי להוציא אותי שלא שמעתי (יט) ועוד שאין לאומרי אלא בעשרה ואם יאמרו בלחש הוי (י) יחד ולא הועיל. גם אותם שלא שמעוהו ושומעין החזן ואוי ברוך יי' המבורך לעולם ועד אין להם לומר כך מאחר שלא שמעו ברכו אלא כשמסיים החזן לעולם ועד יענו אמן, כדאמרינן גבי זימון (יא) שאם בא אחד ומצא שמברכין [נברך] שאכלנו אומר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד ואם בא כשהם עונים [נברך] שאכלנו יאמר אמן (יג), ואין קוראין בתורה ואין פותחין בבניא בפחות מעשרה (יד), ואין שום אדם קורא בתורה אם לא נקרא בשם, שאין אדם מכזבו

קנט) עי' ע"ו כ"ד ע"ב וברש"י דהיא ט"ו, ליה, ובכלבו דין ל"ז ובשבת סיירי, ועי' צונץ, רישום צד 158.

(י) בא"ח שם ט"ו ז' ובכלבו ריש דין כ'.

(כ) תהלים קל"ב, ו' ועי' בתרגום איכה ב', א'.

(ג) ובכת"י ה': ובקומם, ואפשר שצ"ל ובקומי.

(ד) מכאן ועד לאנשים נמתק בכתי' ה'.

(ה) מי"ד הי"ד.

(ו) הובא בא"ח שם ט"ו ח' ובכלבו שם גשמת שם אומר.

(ז) נחמיה ח', ה' ונקרא ס' עזרא ע"פ גמ' בסנהדרין צ"ג ע"ב וסיכה ל"ו ע"א, ועי' בהנהגת גליון השי"ש שם דף י"ד ע"א, ובכת"י ה': העושים כך ששום תקנת עזרא הסופר ובפתחו עמדו כולם.

(ח) ל"ב, ט"ו.

(ט) זכיה בסרעין דף כ"ח ע"א בשם רב שר שלום גאון ובמנהיג דף כ"ח ס' ל'. ועי' בתשביץ ס' קס"ב [וכפירוש הראב"ע בנהמיה שם ועיי"ש ברש"י פסוק ז']. ובשני ס' קס"ו וכמו דקציעה ליעב"ץ שם.

(י) עי' בס' האורה ח"א ס' ל"ה ובס' הסידים ס' רנ"ד ובהגמ"מ פי' מה' תפלה אות פ'.

(י) בכת"י ה': ואם יאמינו בלחש קרי.

(יא) ברכות ס"ה ע"ב.

(יב) כ"ז הובא בא"ח שם ס' יז אלא שנשמת מתיבת שמעוהו קמא עד שמעוהו בתרא ובכלבו שם איתא, וכו"ה במטה משה ס' יכ"ה, ובכ"י ס' קל"ט העתיק מש"כ ר' יצחק אבוהב כביאורו והוא הביא כ"ז בשם הר' יונה.

(יג) מגילה כ"ג ע"ב.

לו יי), ועוד דאמרינן בירושלמי כל הקורא בתורה ואין אומרים לו קרא חומה לאדם שיש לו בת בנות שכל הרוצה ללוקחה לקחה יטו), והכי איתא בתוס' יטו) ראש הכנסת או חזן הכנסת לא יקרא עד אשר יאמרו לו קרא שאין אדם מבזבז לו. והלחין כהנייא דמצלו כיומא דסיפרא ועומד אחר מן הקהל להקרותם לא יאות עבדין אחר שלא נקרא, דפגמא ליכא כיון שאותו העומד [לשם] אל הקורא הוא החזן והקורא (ט) לוינו יי) משום דכתיב מי מינו איש דת למי וראייה ליכא דאיכא כתיב אחר קוראו יי) גם חלקים אין להם לקחת ולא לישאל אם לא יתנו להם שנאי יי) חלקם שאלו בפיהם ואף כי חלק אין להם בקריאה אלא בשוים, ואם דחוקים הם לקרוא יוציא הישראל ספר תורה מן הארון ויוליכנו אל המגדל ויקרא הכהן יי) ומתוך כן כשהמפסיר מן המניין כמו בתענית ופעמים שלא יתענו אלא שלשה ובכך די לתענית ציבור, כדאשכחא במשה ארין וחור במלחמת עמלק יי) אין לחזן להיות מפסיר אם לא יקרא, טעם אחר שלא יקראו שנים בתורה שהרי קריאתה כנתינתה, מה קריאתה בספר אחר אף נתינתה בספר אחר יי). ולפי טעם זה ישיאל המקרא את הכהן צריך להקרות את האחרים יי). וחזן אינו יכול להפסיר כשהוא מן המניין וטוב שיקרא אחד מן המניין שהן משלימין לקבוע ברכה ב"י ולא מברכין ברכת כהנים יי) לקרא בתורה שאינה כפחות מעשרה לא יעלו יי) למניין קריאה הרי קמן שלא יעלה לאחת מהנה ולמנין קריאה עולה יי) ואפי' אשה קוראה אם לא מפני כבוד צבור יי), ואותו יקרא שיני

יי) עי' ערכין דף י"א ע"ב ובבב"ר סוף פ' ע"ט.
 יטו) ובא"ח וכלבו שם: שכל הרוצה לקחתה לוקחה.
 יטז) פ"ג דמגילה ה"ג ועי' במנהיג דף כ"ג ע"א ס' ל' ובשבלי הלקט ס' ל"ה ואי"ו
 ה"ב ס' כ"ב.

י"ח) עי' האשכול ח"ב ס' כ"ב.
 י"ח) ובכתי' ה': וראיה הויכא דאיכא בהם אחר. ואפשר שצ"ל כהן אחר.
 י"ט) אין זה פסוק בתנ"ך כ"א מאמר ר' מאיר בתוספתא פ"ד דסוטה והובא בנמ' דשבת
 ג' ע"א ותולין קליג ע"א, ובבב"ר זה תמצא בעירובין ס"ה ע"א ועי' בתוס' שם ד"ה בצד ובס'
 המצרף ס' קנ"ב.

כ) עי' באיח ה' קריאת ס"ח ס' כ"א ובכלבו דין כ' דף ס"א ע"ג שהביאו בסוף דברי
 תוספתא הג"ל והוסיפו מה שנוכל ללמוד מזה.
 יכ) עי' בפסיקתא דריב פ"ג ובפרד"א פ' ס"ד ובתנחומא הדרסם סבכר ובמכילתא סוף
 פ' בשלח וברש"י שם י"ז, ו' ובתוס' ב"ב ס"ז ע"א ד"ה אוקמינהו ובמנהיג ה' תענית ס' ב'
 ובזוהר ס' ר"ג וברא"ש פ"א דמגילה ס' א' ובק"ג שם סק"ד ומדרכי יומא ס' תשנ"ה וטור
 ס' תקס"ז, ובאיח ה' תענית ס' פ"ו נאמרו ונשנו דברי המכתים אלו.
 יכג) וצ"ל מה נתינתה וכו' אף קריאתה. ועי' ירושלמי פ"ד דמגילה ה"א וא"ח ה'
 קריאת ס"ח ס' ל"ח ושערי תשובה ס' נ"ז.

יכד) כ"ז הובא באיח מה שמוסיפין בב' וה' ס' י"ד ובכלבו דין כ' העתיק מאיח בשינוי
 קצת, וכן התימה שהביא ראשית המאמר בעולם שם המכתים ובתוך דבריו פתח ואמר וכ' ה"ר
 נתן, ובעקבות הכלבו חלך בעל משה משה כסי' רכ"ה.
 יכז) עי' שו"ת חכמי צרפת ולותיר ס' ס"ח.

יכח) ובכתי' ה': וטוב שיקרא אחר שהם משלימים לקבוע כיוצא ביה ולא מרבים כ"כ—
 שאינה פחות מעשרה ולא יעלו.
 יכז) ירושלמי פ"ז דברכות ה"ב ואפי' למנין שלשה ודלא כשיטת הרדב"ז שהביא בכתב"ג
 אויח ס' קל"ה ובמג"א ס' רפ"ב סק"ז.
 יכז) מגילה כ"ג ע"א.